

TEISĖJŲ ELGESIO ATITIKTIS PROCEDŪRINIO TEISINGUMO REIKALAVIMAMS CIVILINĖSE BYLOSE

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedros doktorantė
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 76 05
El. paštas: dovile.petkeviciute-barysiene@fsf.vu.lt

Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedros vedėjas profesorius
socialinių mokslų daktaras (HP)
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 266 76 05
El. paštas: gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Straipsnyje¹ analizuojama teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams civilinėse bylose ir šios atitikties veiksniai: nagrinėtos bylos pobūdis, miestas, kuriame nagrinėta byla, ginčo šalių atstovų dalyvavimas teismo posėdyje, teisėjo lytis, amžius, darbo stažas, teisminio bylos nagrinėjimo situacijų reglamentavimas procesiniame įstatyme.

The congruence between judicial behavior and the requirements of procedural justice in civil cases and factors affecting aforementioned congruence were evaluated. The following factors were analyzed: nature of the case, city in which the proceedings were held, the participation of representatives of the parties at the hearing, the judge's gender, age, work experience, legal regulation of procedural justice requirements.

Įvadas

Teisingumas turėtų būti pagrindinis teisėsaugos institucijų darbo tikslas ir siektinas idealas². Kita vertus, sėkmingam teisėsaugos institucijų funkcionavimui užtikrinti reikia, kad žmonės vertintų jų darbą kaip teisingą. Teisiniai ginčai turi būti išspręsti taip, kad tiek jų sprendimą, tiek galutinį rezultatą ginčo šalys suprastų kaip teisingą. Šis žmonių suvokto teisingumo užtikrinimas yra svarbus dėl įvairių priežasčių³ (pvz., žmonių paklusnumo įstatymams, požiūrio į teisėsaugos institucijas ir pareigūnus, jų darbo vertinimo, paramos, išreiškiamos teisėsaugos institucijoms, ir pan.).

Skiriamos dvi pagrindinės suvokto teisingumo rūšys: skirstymo ir procedūrinis⁴. Skirstymo teisingumas susijęs su priimamų sprendimų rezultato teisingumu, o procedūrinis – su sprendimo priėmimo

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-015/2013).

² RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1971, p. 3.

³ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006, p. 12–13.

⁴ TYLER, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 2000, Vol. 35 (2), p. 118.

procedūrų ir jų įgyvendinimo teisingumu⁵. Procedūrinį teisingumą galima apibūdinti kaip ginčų sprendimo būdą arba procedūrą, taip pat jas vykdančio asmens elgesio atitiktį tam tikriems standartams, kurie lemia, ar ginčo šalys supras tiek ginčo nagrinėjimą, tiek galutinį jo sprendimą kaip teisingą⁶. Svarbiausiais procedūrinio teisingumo veiksniais arba reikalavimais laikomi asmens, priimančio sprendimą (teisėjo), elgesio nešališkumas, etiškumas ir sprendimo priėmimo metu ginčo šalims suteikta galimybė pareikšti savo nuomonę⁷. Pastaruoju metu procedūrinio teisingumo tyrimams teisinių ginčų atžvilgiu skiriama vis daugiau dėmesio, nes manoma, kad procedūrinio teisingumo tyrimų duomenys gali padėti pagerinti teisės saugos institucijų veiklos efektyvumą⁸.

Nuo to, kaip žmonės vertina teisėjų ir teismų vykdomos veiklos teisingumą, gali priklausyti jų paklusnumas teismų priimtiems sprendimams ir bendradarbiavimas su jais, teismų legitimumo suvokimas, taip pat pasitenkinimas byloje priimtu sprendimu⁹. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad suvoktas

⁵ TYLER, T. R. Social justice <...>, p. 118–120.

⁶ JUSTICKIS, V., VALICKAS, G. Procedūrinis teisingumas <...>, p. 96.

⁷ BLADER, S. L.; TYLER, T. R. Relational model of procedural justice. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.) *The Oxford Handbook of Justice in Workplace* (p. 351–370). New York: Oxford University Press, 2015, p. 361–362; LEVENTHAL, G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research* (p. 27–55). New York: Plenum, 1980; LIND, A. E.; TYLER, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum, 1988, p. 216; TYLER, T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law & Society Review*, 1988, Vol. 22 (1), p. 128–132; TYLER, T. R.; LIND, E. A. A relational model of authority in groups. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, p. 115–192). New York: Academic Press, 1992; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisės saugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 17–19.

⁸ TYLER, T. R. *Trust in Law. Paper presented at the 16th Biennial Meeting of the International Society for Justice Research (ISJR)*. Canterbury, England, 2016.

⁹ BENESH, S. C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, 2006, Vol. 68, p. 697–707; JACKSON, J., et al. *Trust in justice: Topline results from round 5 of the European Social Survey*. European Social Survey, 2011; OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law & Society Review*, 2005, Vol. 39 (4), p. 875–892; SPROTT, J. B.; GREENE, C. Trust and confidence in the courts: Does the quality of treatment young offenders receive affect their views of the courts? *Crime & Delinquency*, 2010, Vol. 56 (2), p. 269–289; SUNSHINE, J.; TYLER, T. R. The Role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law & Society Review*, 2003, Vol. 37 (3), p. 513–548; ROTTMAN, D. B. *Trust and confidence in the California Courts: A Survey of the Public and Attorneys*. National Center for State Courts, 2005; ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges and judicial performance: Perspective of the public and court users. *Oñati Socio-legal Series*, 2014, 4 (5), p. 1046–1070; THIBAUT, J.; WALKER, L. A Theory of Procedure. *California Law Review*, 1978, Vol. 66 (3), p. 541–566; THIBAUT, J.; WALKER, L. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates, 1975; TYLER, T. R. Does the American public accept the rule of law? The findings of psychological research on deference to authority. *56 DePaul Law Review*, 2007a, p. 661–694; TYLER, T. R. Enhancing police legitimacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2004, Vol. 593 (1), p. 84–99; TYLER, T. R. Procedural Fairness and Compliance with the Law. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 1997, Vol. 133 (2/2), p. 219–240; TYLER, T. R. Procedural justice and the courts. *Court Review*, 2007b, Vol. 44 (1/2), p. 26–31.; TYLER, T. R. Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology*, 2006, Vol. 57, p. 375–400; TYLER, T. R. *Psychology and the design of legal institutions*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2007c; TYLER, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 2000, Vol. 35 (2), p. 117–125; TYLER, T. R. The Role of Perceived Injustice in Defendants' Evaluations of Their Courtroom Experience. *Law & Society Review*, 1984, Vol. 18 (1), p. 51–74; TYLER, T. R. *Trust in Law. Paper presented at the 16th Biennial Meeting of the International Society for Justice Research (ISJR)*. Canterbury, England, 2016; TYLER, T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law & Society Review*, 1988, Vol. 22 (1), p. 103–136; TYLER, T. R. *Why people cooperate*. Princeton: Princeton University Press, 2011; TYLER, T. R. *Why people obey the law*. New Haven, London: Yale University Press, 1990; TYLER, T. R.; FAGAN, J. Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities? *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2008, Vol. 6, p. 231–275; TYLER, T. R.; HUO, Y. J. *Trust in the Law: encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russel Sage Foundation, 2002; TYLER, T. R.; JACKSON, J. Popular legitimacy and the exercise of legal authority motivating compliance cooperation and engagement. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2014, Vol. 20 (1), p. 78–95; TYLER, T. R.; JOST, J. T.

teismų legitimumas, žmonių bendradarbiavimas su teismais, paklusnumas teisėjų sprendimams ir kiti susidūrimo su teismais padariniai visų pirma priklauso nuo suvokto teisėjų elgesio teisingumo¹⁰. Tačiau teisėjų elgesio stebėsenos tyrimų kol kas yra vos keli (įskaitant atliktus Lietuvoje)¹¹, ir itin mažai žinoma apie teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksnius. Be to, nėra atlikta teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams tyrimų civilinėje justicijoje. Atsižvelgiant į tai, buvo suformuluotas toks šio tyrimo tikslas – įvertinti teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams ir šios atitikties veiksnius civilinėje justicijoje.

Tyrimų apžvalga

Viename iš naujausių teisėjų elgesio stebėsenos tyrimų¹² išnagrinėtas 13 teisėjų elgesys 129 baudžiamųjų bylų teismo posėdžiuose. Buvo analizuojama, kaip teisėjai elgėsi vykdydami kaltinamojo apklausą. Teisėjų elgesys buvo vertinamas atsižvelgiant į tris kriterijus: a) ar jis susidomėjęs klausėsi kaltinamojo pasakojimo (angl. *interested listening*); b) ar jis empatiškai klausėsi kaltinamojo pasakojimo (angl. *empathetic listening*); c) ar jis palaikė su kaltinamuoju pagarbų kontaktą (angl. *respectful contact*). Rasta, kad teisėjų amžius buvo reikšmingai susijęs su jų elgesiu: kuo vyresnis teisėjas, tuo mažiau susidomėjęs jis klausėsi kaltinamojo ir tuo mažiau pagarbiai su juo elgėsi.

Dviejuose Lietuvoje atliktuose tyrimuose teisėjų elgesys taip pat buvo analizuojamas baudžiamojoje justicijoje. Pirmame procedūrinio teisingumo tyrime¹³ buvo stebėti 103 teismo posėdžiai, išskirtos kriterinės situacijos, kurios leido nustatyti, ar teisėjų elgesys atitiko nustatytus reikalavimus. Teisėjų elgesio teisingumas vertintas pagal 8 procedūrinio teisingumo reikalavimus: informavimo, rungimosi, etiškumo, empatijos, tendencingumo, teisių supratimo kontrolės, aktyvaus dalyvavimo ir apeliacijos. Gauti rezultatai parodė, kad teisėjų elgesio atitikties vertintomis kriterinėmis situacijomis svyravo nuo 0 iki 80 procentų. Taip pat nustatyta, kad teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai suformuluoti procesiniame įstatyme: detalieji teisiškai reglamentuotomis situacijomis, palyginti su nereglamentuotomis, teisėjų elgesys labiau atitiko šiuos reikalavimus.

Antrame procedūrinio teisingumo tyrime Lietuvoje stebėti 57 baudžiamųjų bylų posėdžiai¹⁴. Atliekant tyrimą, kaip ir anksčiau, išskirtos kriterinės situacijos, teisėjų elgesys vertintas pagal 8 procedūrinio teisingumo reikalavimus (tokius pačius kaip ir pirmame procedūrinio teisingumo tyrime). Gauti rezultatai atskleidė tokias pačias tendencijas: teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams buvo nuo 1,8 iki 93 proc., ši atitikties priklausė nuo kriterinių situacijų teisinio reglamentavimo ir pan. Kartu reikia pažymėti, kad šio tyrimo duomenys atskleidė, jog teisėjų elgesio atitikties, palyginti su pirmu tyrimu, labai pagerėjo. Kalbant apie teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams veiksnius, nustatyti šie: kriterinių situacijų reglamentavimas įstatymuose¹⁵ (reglamen-

Psychology and the Law: Reconciling normative and descriptive accounts of social justice and system legitimacy. In A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (2nd ed., p. 807–825). New York: Guilford Press, 2007; TYLER, T. R.; WAKSLAK, C. J. Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority. *Criminology*, 2004, Vol. 42 (2), p. 253–281.

¹⁰ OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice <...>, p. 888–890; ROTTMAN, D. B. *Trust and confidence* <...>, p. 7; ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges <...>, p. 1050.

¹¹ BEIER, S., et al. Influence of judges behaviors on perceived procedural justice. *Journal of Applied Social Psychology*, 2014, Vol. 44, p. 46–59; JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių* <...>, 2013.

¹² BEIER, S., et al. Influence of judges <...>, p. 49–57.

¹³ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, p. 85–163.

¹⁴ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių* <...>, 2013.

¹⁵ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, p. 143–147; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių* <...>, p. 135–137.

tuotomis situacijomis, palyginti su nereglamentuotomis, teisėjų elgesys geriau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), taip pat teisėjų amžius¹⁶ (kuo vyresnis teisėjas, tuo mažiau pagarbiai jis elgiasi su kaltinamuoju).

Tyrime analizuotos bylos ir teisėjai

Buvo išanalizuotas 181 civilinės bylos garso įrašas (šie įrašai gauti bendradarbiaujant su Nacionaline teismų administracija). Iš visų bylų 108 bylos (59,7 proc.) buvo nagrinėtos apylinkės, 73 (40,3 proc.) – apygardos teismuose. Civilinės bylos nagrinėtos 8 skirtinguose Lietuvos teismuose (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Išanalizuotų civilinių bylų pasiskirstymas pagal skirtingų miestų teismus

Teismas, kuriame nagrinėta byla	N (proc.)
Vilniaus miesto apylinkės	48 (26,5)
Vilniaus apygardos	35 (19,3)
Kauno miesto apylinkės	25 (13,8)
Kauno apygardos	6 (3,3)
Panevėžio miesto apylinkės	17 (9,4)
Panevėžio apygardos	30 (16,6)
Alytaus rajono apylinkės	10 (5,5)
Marijampolės rajono apylinkės	10 (5,5)
Iš viso	181 (100)

Iš pateiktų duomenų matyti, kad didžioji dalis bylų nagrinėtos Vilniaus miesto apylinkės ir apygardos teismuose. Naudojantis civilinių bylų klasifikatoriumi¹⁷ pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą visos bylos suskirstytos į kategorijas pagal tai, dėl ko kilo ginčas¹⁸ (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Išanalizuotų bylų pobūdis

Bylų pobūdis	N (proc.)
Bylos dėl darbo teisinių santykių	5 (2,8)
Su prievolių teise susijusios bylos	101 (55,8)
Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių	33 (18,2)
Bylos, kylančios iš daiktinių teisinių santykių	5 (2,8)
Bylos dėl paveldėjimo	2 (1,1)
Bylos dėl asmenų neturtinių teisių ir intelektinės nuosavybės	2 (1,1)
Bylos dėl juridinių asmenų	14 (7,7)
Kitos bylos, nagrinėjamos ypatingą teisena tvarka	16 (8,8)
Nebuvo galimybės įvertinti bylos pobūdžio*	3 (1,7)
Iš viso	181 (100)

* Civilinio ginčo pobūdžio nebuvo galimybės įvertinti dėl bylų garso įrašų kokybės

Atsižvelgiant į visas 2013, 2014 ir 2015 metais Lietuvoje nagrinėtas civilines bylas, daugiausiai buvo su prievolių teise susijusių ir dėl šeimos teisinių santykių kylančių bylų¹⁹. Iš 2 lentelėje pateiktų

¹⁶ BEIER, S.; EIB, C.; OEHMANN, V.; FIEDLER, P.; & FIEDLER, K. Influence of judges <...>, p. 54.

¹⁷ Civilinių bylų klasifikatorius: <<http://www.infolex.lt/praktika/demo/TPCatTree/kmedis.asp?rgr=47543>>.

¹⁸ Šį tyrėjų suskirstymą patikrino teisinį išsilavinimą turintis ekspertas.

¹⁹ Teismų veiklos apžvalga (2015 m.). Nacionalinė teismų administracija.

duomenų matyti, kad atliktame tyrime taip pat daugiausiai pasitaikė su prievolių teise susijusių ir dėl šeimos teisinių santykių kylančių bylų.

Civilinio proceso kodekse numatyta, kad ginčo šalys gali vesti bylą per atstovus ir pačios nedalyvauti teismo posėdžiuose, todėl fiksuotas ginčo šalių atstovų dalyvavimas nagrinėjant bylą. Iš viso ginčo šalių atstovai dalyvavo 158 bylose (87,3 proc.): 92 bylose dalyvavo abiejų šalių atstovai (50,8 proc.), o 66 bylose – vienos ginčo šalies atstovas (36,5 proc.). Tik 22 bylose abi ginčo šalys atstovavo savo interesams savarankiškai (12,2 proc.).

Teisėjus, nagrinėjančius bylas, buvo galima identifikuoti dviem būdais: klausantis bylų garso įrašų išgirsti teisėjo, nagrinėjusio bylą, pavardę arba, jei buvo bylos garso įrašo numeris, naudojantis Lietuvos teismų informacinės sistemos teikiama paslauga rasti bylos nuosprendį pagal šį numerį. Abiem atvejais po to pagal teisėjų sąrašą Nacionalinės teismų administracijos puslapyje buvo fiksuojami teisėjų gimimo metai ir teisėjavimo pradžios metai. Analizuotas civilines bylas nagrinėjo 106 teisėjai: 89 moterys (84,0 proc.) ir 17 vyrų (16,0 proc.). Teisėjų amžius apskaičiuotas iš 2016 metų atėmus teisėjų gimimo metus; teisėjų amžius buvo nuo 34 iki 66 metų ($M = 50,29$ m., $SD = 8,74$ m.). Teisėjų darbo stažas apskaičiuotas iš 2016 metų atėmus teisėjų darbo teisme pradžios metus (teisėjų darbo stažas fiksuotas naudojantis Nacionalinės teismų administracijos puslapiu 2015 m.; 8 teisėjų teisėjavimo pradžios metų nebebuvo įmanoma užfiksuoti, nes jie nebedirbo teisėjais). Minimalus teisėjų darbo stažas – 3 metai, maksimalus – 34 metai, darbo stažo vidurkis – 15,25 metų ($SD = 7,45$ m.). Nors šiame tyrime išanalizuotas tik apie 14 proc. visų teisėjų elgesys (100 proc. laikant visų 2013–2015 metais šalyje dirbusių teisėjų skaičiaus vidurkį – 762), atsižvelgiant tiek į išanalizuotų bylų ir teismo posėdžių, tiek į bylas nagrinėjusių teisėjų skaičių, šis tyrimas pralenkia daugumą procedūrinio teisingumo tyrimų baudžiamojoje ir civilinėje justicijoje (palyginti, Beier ir bendraautorių (2014)²⁰ tyrime išanalizuoti 129 posėdžiai, kuriuose bylas nagrinėjo tik 13 teisėjų).

Tyrimo metodai

Teisėjų elgesio atitikčiai procedūrinio teisingumo reikalavimams nagrinėti parengtas civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolai. Jis buvo sukurtas remiantis baudžiamųjų bylų teismo posėdžių analizės protokolu²¹, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu, Teisėjų etikos kodeksu, konsultacijomis su teisės ekspertais (teisėjais ir teisės mokslininkais), taip pat atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje išskiriamus procedūrinio teisingumo reikalavimus²².

Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolą iš viso sudaro 320 klausimų, apimančių visas svarbiausias civilinės bylos nagrinėjimo dalis. Jame buvo fiksuojama: a) teisėjų elgesys kriterinėmis situacijomis; b) liudytojų, trečiųjų šalių, dalyvavusių teismo posėdžiuose, skaičius; c) ginčo šalių atstovų dalyvavimas teismo posėdžiuose; d) miestas / rajonas, kuriame buvo nagrinėjama byla; e) teismo instancija – apylinkės ar apygardos teismas; f) bylos esmė (pobūdis); g) teisėjo (-os), nagrinėjusio (-ios) bylą, pavardė ir pan.

Tyrimas buvo vykdomas 2014–2015 metais. Remiantis parengtu civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolu buvo apmokyti šeši tyrėjai. Su tyrėjais detalai aptarus svarbiausius civilinių bylų teismo nagrinėjimo etapus ir jų fiksavimo tvarką, buvo atlikti trys bandomieji tyrimai. Šių tyrimų rezultatai buvo aptariami ir lyginami. Atlikus gautų rezultatų analizę, nustatytas pakankamai aukštas tyrėjų vertinimų sutapimas (pirmu atveju – 72,1 proc., antruoju – 82,7 proc., trečiuoju – 87,4 proc.), kuris leido manyti, kad tyrėjai yra pakankamai pasirengę atlikti tyrimą.

²⁰ BEIER, S., *et al.* Influence of judges <...>, p. 49.

²¹ VALICKAS, G., *et al.* Procedūrinis teisingumas ir žmonių <...>, 2013, p. 297–308.

²² Pavyzdžiui, BEIER, S., *et al.* Influence of judges <...>, p. 50–51; ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges <...>, p. 1058.

Šiame tyrime teisėjų elgesys teismo bylos nagrinėjimo situacijomis buvo vertinamas pagal 5 procedūrinio teisingumo reikalavimus, kurių svarba, vertinant teisėjų elgesio teisingumą, patvirtinta empiriškai²³:

1. *Etiškumo* reikalavimas rodo teisėjo elgesio mandagumą ir pagarbą, rodomą proceso dalyviams (pvz., nekelti balso tono, nerodyti pykčio ar susierzinimo).
2. *Nešališkumo* reikalavimas atspindi, ar teisėjas nagrinėja bylą nesivadovaudamas iš anksto suformuota nuomone (pvz., nedaro spaudimo proceso dalyviams), nesielgia šališkai vienos kurios ginčo šalies atžvilgiu.
3. *Galimybės pareikšti nuomonę* reikalavimas atskleidžia, ar teisėjas skatina proceso dalyvius aktyviai dalyvauti nagrinėjant bylą ir lemiant jos nagrinėjimo eigą (pvz., ar teisėjas suteikia proceso šalims galimybę užduoti klausimų, pareikšti savo nuomonę dėl bylos aplinkybių).
4. *Informavimo* reikalavimas rodo teisėjo siekį informuoti byloje dalyvaujančius asmenis apie bylos eigą ir svarbiausius jos nagrinėjimo momentus (pvz., ar teisėjas paskelbia, kokia byla bus nagrinėjama, bylos nagrinėjimo iš esmės pabaigą).
5. *Teisių supratimo kontrolės* reikalavimas parodo, ar teisėjas siekia įsitikinti, kad proceso dalyviai iš tikrųjų ir adekvačiai suprato jiems išaiškintas teises ir pareigas.

Teisėjų elgesys buvo vertinamas nuo -1 iki 1 balo, čia 1 balas reiškė, kad „teisėjo elgesys visiškai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, 0,5 balo – „teisėjo elgesys beveik atitiko šį reikalavimą“, 0,25 balo – „teisėjo elgesys labiau atitiko nei neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, - 0,25 balo – „teisėjo elgesys labiau neatitiko nei atitiko šį reikalavimą“, - 0,5 balo – „teisėjo elgesys beveik neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimą“, - 1 balas – „teisėjo elgesys visiškai neatitiko šio reikalavimo“. Kai byloje dalyvavo kelios ginčo šalys, buvo fiksuojamas teisėjo elgesys su pirmaisiais byloje dalyvaujančiais ieškovais ir / ar atsakovais. Tais atvejais, kai byloje buvo daugiau nei vienas teismo posėdis (kartu ir keli garso įrašai) ir kartojosi tam tikros teismo posėdžio dalys (pvz., kas kartą buvo skelbiama teismo posėdžio pradžia ir pabaiga), protokole buvo numatyta dalinės teisėjo elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams galimybė (pvz., „teisėjas bent viename teismo posėdyje paskelbė, kokia byla nagrinėjama“).

Apskaičiuotas kiekvieno teisėjo elgesio atitikties konkrečiam procedūrinio teisingumo reikalavimui rodiklis: susumuoti teisėjo elgesio įvertinimai, jie padalyti iš situacijų, kuriomis buvo vertinamas teisėjo elgesys, skaičiaus ir paverčiami procentais. Skaičiuojant teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklius, įtrauktos tik tos kriterinės situacijos, kurios pasitaikė bent 65 proc. bylų (tokių bylų buvo 117), nes siekta teisėjų elgesį įvertinti dažniausiai pasitaikančiomis situacijomis. Tiesa, skaičiuojant teisių supratimo kontrolės rodiklį, šio reikalavimo įvykdyti nepavyko (trūkstatų reikšmių buvo daugiau nei 35 proc.), tačiau nuspręsta šį rodiklį analizuoti, nes siekta atskleisti, kaip teisėjas bandė užtikrinti, kad ginčo šalys suprato savo teises ir pareigas. Visi civilinių bylų analizės klausimai, priskirti minėtiems rodikliams, pateikiami 3 lentelėje.

Civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokolo klausimų priskyrimas procedūrinio teisingumo reikalavimams atitinka vyraujančias pagrindinių procedūrinio teisingumo reikalavimų (arba kriterijų) sampratas²⁴. Papildomai trys ekspertai (procedūrinio teisingumo tyrėjai) vertino protokolo klausimų priskyrimą procedūrinio teisingumo skalėms. Jų buvo prašoma įvertinti, ar visi civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų protokolo klausimai atspindi procedūrinio teisingumo reikalavimus, kuriems yra priskirti. Trijų tyrėjų sutarimu patvirtinta, kad parinkti klausimai atspindi išskirtus procedūrinio teisingumo reikalavimus. Taip užtikrinome taikomų skalių turinio validumą²⁵.

²³ BEIER, S., et al. Influence of judges <...>, p. 49; JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, p. 143–147; VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių* <...>, p. 137–145.

²⁴ Pavyzdžiui, OHBUCHI, K.-I., et al. Procedural justice <...>, p. 882; ROTTMAN, D. B. *Trust and confidence* <...>, p. 24.

²⁵ ANASTASI, A. Psychological testing: Basic concepts and common misconceptions. In A. M. Rogers & C. J. Scheirer (Eds.), Vol. 5 (pp. 87–120). Washington, DC: American Psychological Association, 1985.

3 lentelė. Civilinių bylų teismo nagrinėjimo situacijos, priskirtos procedūrinio teisingumo reikalavimams

Procedūrinio teisingumo reikalavimas	Situacija
Etiškumas	Ar teisėjas kada nors pertraukė ieškovo šalį jai teikiant prašymą?
	Ar teisėjas kada nors pertraukė atsakovo šalį jai teikiant prašymą?
	Ar teisėjas pertraukė ieškovą jam duodant paaiškinimus?
	Ar teisėjas padėjo ieškovui jam baigus kalbėti?
	Jei ieškovas su atsakovu ginčijosi tarpusavyje teismo posėdžių metu, kaip teisėjas reagavo į jų ginčus?
	Jei ieškovas pertraukinėjo atsakovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino ieškovą?
	Jei atsakovas pertraukinėjo ieškovą jam teikiant paaiškinimus, prašymus, trukdė kalbėti, ar teisėjas drausmino atsakovą?
	Ar teisėjas moralizavo kurią nors ginčo šalį koku nors klausimu?
	Ar, nagrinėdamas bylą teismo posėdžio metu, teisėjas buvo pakėlęs balso toną, parodė pyktį ar susierzinimą?
	Kaip teisėjas bendravo su ieškovo atstovu?
	Kaip teisėjas bendravo su atsakovo atstovu?
Nešališkumas	Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą ieškovui teikiant prašymus?
	Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą atsakovui teikiant prašymus?
	Ar teisėjas darė spaudimą šalims sudaryti taikos sutartį?
	Ar teisėjas darė ieškovui spaudimą (atsisakyti reikalavimų, juos sumažinti ir pan.)?
	Ar teisėjas uždavė daugiau klausimų kuriai nors ginčo šaliai?
	Ar teisėjas dažniau pertraukė kurią nors ginčo šalį?
	Ar teisėjas dažniau komentavo kurios nors ginčo šalies pasisakymus, prašymus ir pan.?
	Ar teisėjas dažniau įsiterpė į kurios nors ginčo šalies atsakymų į kitų dalyvaujančiųjų byloje klausimus procesą?
Galimybė pareikšti nuomonę	Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys nori pareikšti nušalinimų?
	Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys turi prašymų?
	Jei buvo prašymų, ar teisėjas paklausė kitų byloje dalyvaujančių asmenų nuomonės dėl pateiktų prašymų?
	Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės, ar toliau nagrinėti bylą, jei neatvyko liudytojai ar kiti proceso dalyviai?
	Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl bylos nagrinėjimo neatvykus liudytojams ar kitiems proceso dalyviams?
	Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?
	Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?
	Ar teisėjas paklausė, ar ieškovas palaiko visus savo reikalavimus?
	Ar teisėjas paklausė, ar atsakovas pripažįsta pareikštą ieškinį?
	Ar teisėjas paklausė ginčo šalių, ar išnaudotos visos galimybės sudaryti taikos sutartį?
	Ar teisėjas pasiūlė ieškovui duoti paaiškinimų?
	Ar teisėjas pasiūlė dalyvaujantiems byloje užduoti klausimų ieškovui, pateikti savo nuomonę dėl kurių nors teiginių?
	Ar teisėjas pasiūlė atsakovui duoti paaiškinimų?
	Ar teisėjas paklausė, ar dalyvaujantys byloje asmenys nori papildyti bylos medžiagą?

Informavimas	Ar teisėjas paskelbė, kokia byla nagrinėjama?
	Ar teisėjas paskelbė teismo sudėtį (kas dalyvaus kaip ekspertas, vertėjas, teismo posėdžio sekretorius)?
	Ar proceso dalyviai buvo įspėti, kad bus daromas teismo posėdžio garso įrašas?
	Ar teisėjas išaiškino nušalinimo teisę ir galimas teisėjo, vertėjo, eksperto nušalinimo priežastis?
	Ar teisėjas paskelbė, kad bylos nagrinėjimas iš esmės yra baigtas?
Teisių supratimo kontrolė	Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad šalys iki galo ir adekvačiai suprato nušalinimo teisę?
	Ar teisėjas paklausė ieškovo atstovo, ar jo atstovaujajam reikia išaiškinti teises?
	Ar teisėjas paklausė atsakovo atstovo, ar jo atstovaujajam reikia išaiškinti teises?
	Kaip teisėjas išaiškino teises dalyvaujantiems byloje asmenims?
	Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad šalys suprato savo procesines teises ir pareigas?

Kiekvienam procedūrinio teisingumo reikalavimui priskirtos situacijos sujungtos į skales, apskaičiuojant teisėjo elgesiui priskirtų baltų vidurkius (paskui šie įvertiniai paversti procentais). Taigi 100 proc. įvertis etiškumo skalėje reiškia, kad teisėjo elgesys visomis situacijomis visiškai atitiko šį procedūrinio teisingumo reikalavimą, 0 proc. – kad nė vienoje situacijoje jis nepasielgė pagal šį reikalavimą.

Kadangi mūsų analizuotas bylas nagrinėjo mažiau teisėjų, nei buvo bylų, teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams įvertinta du kartus: a) išanalizavus visas bylas (iš viso jų buvo 181); b) išanalizavus 106 bylas, kai kiekvienam teisėjui, kuris nagrinėjo daugiau nei po vieną bylą, atsitiktinai parinkta po vieną bylą. Taigi gautų duomenų analizės dalis susideda iš dviejų etapų. Pirmame etape analizuoti tokie su civilinėmis bylomis susiję veiksniai: bylos pobūdis, miestas, kuriame nagrinėta byla, teismas (apylinkės ar apygardos), civilinio ginčo šalių advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą. Antrame etape analizuoti tokie su teisėjais susiję veiksniai: jų amžius, lytis ir darbo stažas. Taip pat patikrinta, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus teisiškai reglamentuotomis ir nereglamentuotomis kriterinėmis situacijomis. Reglamentuotomis situacijomis laikomos tokios, kurios civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole buvo įvardytos beveik arba visiškai taip pat kaip ir Civilinio proceso kodekse. Pavyzdžiui, LR CPK 183 straipsnyje nurodoma, kad „Įrodymų tyrimą nagrinėjimo teisme metu vykdo bylą nagrinėjantis teismas šio Kodekso nustatyta tvarka. Įrodymų tyrimo tvarką nustato bylą nagrinėjantis teismas, atsižvelgdamas į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę“. Atitinkamai šiam nurodymui civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole turime du klausimus: „Ar teisėjas paklausė dalyvaujančių byloje asmenų nuomonės dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?“ ir „Ar teisėjas atsižvelgė į dalyvaujančių byloje asmenų nuomonę dėl įrodymų tyrimo tvarkos (paaiškinimų, liudytojų apklausos ir kt.)?“. Šie klausimai laikomi beveik atitinkančiais procesiniame įstatyme reglamentuotą teisėjų elgesį.

LR CPK 245 straipsnyje aiškiai nurodyta, kad „Posėdžio pirmininkas paklausia, ar dalyvaujantis byloje asmenys turi prašymų“. Taip suformuluotas klausimas yra civilinių bylų teismo posėdžių garso įrašų analizės protokole; jis laikomas visiškai atitinkančiu įstatymo formuluotę. Reglamentuotų situacijų yra 19 iš 43: 14 kriterinių situacijų buvo priskirtos galimybės pareikšti savo nuomonę ir 5 – informavimo reikalavimams. Prie nereglamentuotų situacijų priskiriami su teisių supratimo kontrole susiję klausimai, nes Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka teisėjas privalo išaiškinti dalyvaujantiems byloje jų teises ir pareigas, „išskyrus atvejus, jeigu šalys ar tretieji asmenys bylą

veda ne patys, o per advokatą“ (CPK 243 str.). Todėl nereglamentuotų situacijų yra 19 iš 43²⁶. Taip pat analizuojamas teisių ir pareigų išaiškinimas ginčo šalims.

Procedūrinio teisingumo skalių duomenų pasiskirstymo normalumas įvertintas pasitelkiant asimetrijos (angl. *skewness*) koeficientus ir betrendžio kvantilinio grafiko nuokrypius (angl. *detrended Q-Q plot*). Asimetrijos koeficientai, patenkantys į intervalą nuo - 2 iki + 2, o kvantilinio grafiko nuokrypiai, patenkantys į intervalą nuo - 1 iki + 1, rodo, kad duomenys yra pakankamai normaliai pasiskirstę²⁷. Pasiskirstymo normalumo analizė parodė, kad 181 bylos imtyje etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir reglamentuotų situacijų rodiklių asimetrijos koeficientai tenkina šiuos reikalavimus, tačiau kvantilinio grafiko nuokrypiai šių sąlygų netenkina. 106 bylų imtyje etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir nereglamentuotų situacijų rodikliai nėra normaliai pasiskirstę, kitų rodiklių pasiskirstymas atitinka minėtus reikalavimus. Analizuojant normaliojo pasiskirstymo neatitinkančius rodiklius taikyta neparametrinė statistika, o atitinkančius – parametrinė²⁸.

Tyrimo rezultatai

Pirmiausia pateikiama teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklių aprašomoji statistika²⁹ (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams (proc.)

Procedūrinio teisingumo reikalavimai	N	M	SD	Min	Max
Etiškumo	180	77,42	23,79	0	100
Nešališkumo	176	83,44	22,72	0	100
Galimybės pareikšti nuomonę	181	72,24	18,99	0	100
Informavimo	181	67,41	17,00	20	100
Teisių supratimo kontrolės	141	20,50	29,99	0	100

Pastaba: N – atvejų skaičius, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė.

Pateikti duomenys rodo, kad teisėjų elgesys santykinai prasčiausiai atitiko informavimo, geriau – galimybės pareikšti nuomonę, tada etiškumo ir geriausiai – nešališkumo reikalavimą (šiuo atveju nelyginama teisių supratimo kontrolės rodiklio reikšmė). Taip pat reikia pažymėti, kad buvo bylų, kuriose teisėjų elgesys visiškai neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų: etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę, taip pat teisių supratimo kontrolės rodiklių mažiausios reikšmės yra nulis. Verta pažymėti, kad teisių supratimo kontrolės rodiklio vidurkis yra labai žemas, tačiau jį analizuojant visada reikia atsižvelgti į ginčo šalių atstovų dalyvavimą teismo posėdyje. Dėl duomenų trūkumo (kriterinių situacijų, priskirtų teisių supratimo kontrolės reikalavimui, pasitaikė nedaugelyje bylų), teisėjų elgesio atitikties šiam procedūrinio teisingumo reikalavimui veiksmų nagrinėjimas apsiriboja advokatų dalyvavimo teismo posėdyje analize.

Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams reglamentuotomis ir nereglamentuotomis situacijomis. **Įvertinta teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams**

²⁶ Kadangi ginčo šalims teisės ir pareigos gali būti neišaiškinamos tuo atveju, kai posėdyje dalyvauja ginčo šalies atstovai, 5 protokolo klausimai, atspindintys teisių supratimo kontrolės reikalavimą, nėra įtraukti nei į reglamentuotų, nei į nereglamentuotų situacijų analizę.

²⁷ GARSON, G. D. *Testing statistical assumptions*. Asheboro: Statistical Publishing Associates, 2012, p. 18.

²⁸ Apie parametrinius ir neparametrinius statistikos kriterijus: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. Vilnius: TEV, 2002, p. 7–8.

²⁹ Apie vidurkį: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. Vilnius: TEV, 2000, p. 33–34; apie standartinį nuokrypį: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis <...>*, p. 41–42.

procesiniame įstatyme (LR CPK) reglamentuotomis ir nereglamentuotomis situacijomis, kurio-
mis minėti reikalavimai išplaukia iš teisės dogmos (taikytas *Wilcocon*³⁰ testas; žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams teisiškai reglamentuotomis ir neregla-
mentuotomis situacijomis

Situacijos	M (SD), vidurkiniai rangai ³¹	Z	p
Reglamentuotos	80,06 (18,88), 97,95	-4,675	< 0,001
Nereglamentuotos	71,11 (14,82), 73,20		

Pastaba: U – U testo statistika, Z – Z testo statistika, p – reikšmingumo lygmuo³².

Gauti rezultatai atskleidė, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams yra statistiškai reikšmingai geresnė procesiniame įstatyme reglamentuotomis situacijomis, paly-
ginti su nereglamentuotomis. Toks rezultatas atkartoja teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisin-
gumo reikalavimams baudžiamosiose bylose duomenis³³, todėl galima sakyti, kad kriterinių situa-
cijų reglamentavimas procesiniame įstatyme yra svarbus teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio tei-
singumo reikalavimams veiksnys. Taigi toliau, analizuojant teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio
teisingumo reikalavimams veiksnius, kartu nagrinėjama, ar šie veiksniai yra susiję su teisėjų elgesio
atitiktimi minėtiems reikalavimams kriterinėmis situacijomis, kurios yra ir nėra teisiškai reglamentuotos.

Teisėjo nagrinėtos civilinės bylos pobūdis. Daugiausiai analizuota bylų, susijusių su prievolių
teise ($N = 101$, arba 55,8 proc.), toliau – kylančių iš šeimos teisinių santykių bylų ($N = 33$, arba
18,2 proc.). Kitokio pobūdžio bylų buvo mažiau nei po 10 proc. (žr. 2 lentelę), todėl procedūrinio
teisingumo reikalavimų įvykdymas nagrinėtas tik su prievolių teise ir kylančiose iš šeimos teisinių
santykių bylose (taikytas *Mann-Whitney* kriterijus ir *Student t* testas³⁴, žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklių įverčiai skirtingo pobūdžio bylose

	Bylos, susijusios su prievolių teise ($n = 101$)	Bylos, kylančios iš šeimos teisinių santykių ($n = 33$)			
	M (SD), vidurkiniai rangai		U	Z	p
Etiskumas	75,34 (24,71), 65,90	79,72 (22,58), 72,41	1504,5	-0,852	0,394
Nešališkumas	82,37 (22,56), 66,33	78,79 (26,78), 62,95	1486,5	-0,474	0,635
Galimybė pareikšti nuomonę	74,94 (18,02), 68,84	70,16 (23,66), 63,41	1531,5	-0,697	0,486
Reglamentuotos situacijos	73,61 (13,61), 71,78	65,99 (17,34), 54,39	1234,0	-2,234	0,025
			t	df	p
Informavimas	68,13 (14,89)	67,72 (19,1)	0,128	132	0,898
Nereglamentuotos situacijos	80,94 (18,41)	81,82 (17,68)	-0,241	131	0,810

Pastaba: U – U testo statistika, Z – Z testo statistika, p – reikšmingumo lygmuo, t – t testo statistika, df – laisvės
laipsniai, statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai pajuodinti.

³⁰ Apie Wilcocon kriterijų: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. <...>, p. 15–19.

³¹ Apie rangus: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. <...>, p. 18–19.

³² Apie p reikšmę: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. <...>, p. 145.

³³ JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas* <...>, 2006, p. 240; VALICKAS, G., et al. *Procedūri-
nis teisingumas ir žmonių* <...>, 2013, p. 276.

³⁴ Apie Mann-Whitney kriterijų: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. <...>, p. 20–25.

Gauti rezultatai rodo, kad teisėjų elgesio atitiktis etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir informavimo reikalavimams su prievolių teise susijusiose ir kylančiose iš šeimos teisinių santykių bylose yra panaši (žr. 6 lentelę; visais atvejais $p > 0,05$). Tačiau su prievolių teise susijusiose bylose, palyginti su kylančiomis iš šeimos teisinių santykių bylomis, teisėjų elgesys procesinio įstatymo reglamentuotomis situacijomis statistiškai reikšmingai geriau atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus ($p < 0,05$). Šie rezultatai skatina atlikti papildomų tyrimų, kuriuose būtų galima detaliau išnagrinėti teisėjų elgesio ypatumus skirtingo pobūdžio bylose.

Miestas, kuriame nagrinėta byla. Bylos, kurių garso įrašai buvo analizuoti, nagrinėtos 8 Lietuvos teismuose (žr. 1 lentelę). Kadangi bylų iš Alytaus ir Marijampolės teismų buvo mažiau nei po 10 proc., jos nebuvo naudojamos analizėje (taikytas *Kruskal-Wallis* testas ir vienfaktorinė dispersinė analizė *ANOVA*³⁵). Palyginus gautus duomenis, reikšmingų skirtumų tarp teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams skirtinguose miestuose nagrinėtose bylose neaptikta (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklių įverčiai skirtinguose miestuose nagrinėtose bylose

	Miestas, kuriame nagrinėta byla					
	Vilnius (n = 83)	Kaunas (n = 31)	Panevėžys (n = 47)			
	M (SD), vidurkiniai rangai			χ^2	df	p
Etiškumas	81,49 (21,75), 88,27	73,26 (23,37), 70,29	72,75 (27,40), 73,37	5,126	2	0,077
Nešališkumas	86,32 (19,71), 82,80	79,02 (27,67), 73,02	81,38 (24,20), 76,22	1,515	2	0,469
Galimybė pareikšti nuomonę	74,06 (18,87), 80,47	77,09 (16,36), 87,44	71,86 (21,62), 77,69	0,839	2	0,658
Reglamentuotos situacijos	71,02 (14,95)	74,05 (12,39)	69,87 (17,76)	0,976	2	0,614
				F	df	p
Informavimas	65,98 (17,87)	67,58 (16,87)	69,50 (15,60)	0,643	2	0,527
Nereglamentuotos situacijos	79,92 (18,70)	80,49 (16,70)	81,54 (20,48)	0,110	2	0,896

Pastaba: χ^2 – Chi kvadrato statistika, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo, F – Fisher testo statistika.

Pateikti 7 lentelėje rezultatai leidžia manyti, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nėra susijusi su miestais, kuriuose nagrinėjamos bylos. Tai būtų pageidautina situacija, nes teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams turėtų būti vienodai gera visuose teismuose.

Teismas, kuriame nagrinėta byla. Toliau lyginta, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus apylinkės ir apygardos teismuose nagrinėtose bylose (taikytas *Mann-Whitney* testas ir *Student t-testas*, žr. 8 lentelę).

Taip pat, kaip ir analizuojant teisėjų elgesio atitiktį skirtingų miestų teismuose nagrinėtose bylose, derėtų tikėtis, kad apylinkės ir apygardos teismuose teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nesiskiria. Nustatyta, kad apylinkės ir apygardos teismuose nagrinėtose bylose teisėjų elgesio atitiktis buvo panaši etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir informavi-

³⁵ Apie *Kruskal-Wallis* kriterijų: ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. <...>, p. 28–30; apie vienfaktorinę dispersinę analizę: ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. <...>, p. 45–77.

8 lentelė. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklių įverčiai skirtinguose teismuose nagrinėtose bylose

	Apylinkės teismas (n = 108)	Apygardos teismas (n = 72)			
	M (SD), vidurkiniai rangai		U	Z	p
Etiškumas	77,87 (23,50), 91,36	76,77 (24,37), 89,22	3795,5	-0,276	0,783
Nešališkumas	81,06 (23,99), 83,78	86,97 (20,36), 95,48	3232,0	-1,643	0,100
Galimybė pareikšti nuomonę	73,91 (18,51), 89,14	74,75 (19,80), 93,75	3741,0	-0,581	0,561
Reglamentuotos situacijos	71,19 (14,48), 91,30	71,05 (15,33), 90,56	3910,0	-0,093	0,923
			t	df	p
Informavimas	67,90 (17,42)	66,67 (16,45)	0,479	179	0,633
Nereglamentuotos situacijos	80,97 (16,75)	78,69 (21,73)	0,795	178	0,428

Pastaba: U – U testo statistika, Z – Z testo statistika, p – reikšmingumo lygmuo, t – t testo statistika, df – laisvės laipsniai.

mo reikalavimams, taip pat nesiskyrė teisiškai reglamentuotomis ir nereglamentuotomis situacijomis ($p > 0,05$).

Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą. Įvertinta teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, vienos ginčo šalies advokatas ir kuriose advokatai nedalyvavo (taikytas *Kruskal-Wallis* testas ir vienfaktorinė dispersinė analizė; žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Teisėjų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams rodiklių įverčiai bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, vienos ginčo šalies advokatas ir kuriose nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas

	Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą					
	Abiejų ginčo šalių (n = 91)	Vienos ginčo šalies (n = 66)	Nedalyvavo (n = 22)			
	M (SD), vidurkiniai rangai			χ^2	df	p
Etiškumas	77,48 (23,10), 89,21	76,47 (25,14), 88,73	80,20 (23,84), 97,07	0,489	2	0,783
Nešališkumas	85,95 (18,83), 90,51	78,96 (28,39), 83,00	86,72 (17,19), 92,39	1,222	2	0,543
Galimybė pareikšti nuomonę	75,52 (21,16), 97,42	72,32 (17,28), 82,63	74,08 (14,03), 85,16	3,363	2	0,186
Reglamentuotos situacijos	74,17 (13,88)	68,92 (14,47)	64,90 (17,17)	7,529	2	0,023
				F	df	p
Informavimas	68,06 (16,97)	66,65 (17,19)	66,98 (17,62)	0,137	2	0,872
Teisių supratimo kontrolė	15,03 (29,49)	16,82 (22,98)	47,91 (34,25)	11,29	2	< 0,001
Nereglamentuotos situacijos	80,17 (19,28)	81,67 (16,98)	74,73 (2 2,30)	1,119	2	0,329

Pastaba: χ^2 – chi kvadrato statistika, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo, F – Fisher testo statistika, statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai pajuodinti.

Gauti rezultatai rodo, kad teisėjų elgesio atitiktis teisių supratimo kontrolės reikalavimui skiriasi priklausomai nuo advokatų dalyvavimo teismo posėdyje. *Post hoc* analizė (taikytas *Tukey HSD* testas³⁶) atskleidė, kad teisėjų elgesio atitiktis šiam reikalavimui statistiškai reikšmingai skiriasi: a) byloje, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, ir byloje, kuriose nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas ($p < 0,001$); b) byloje, kuriose dalyvavo vienos ginčo šalies advokatas, ir byloje, kuriose nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas ($p < 0,001$). Abiem atvejais, kai byloje dalyvavo abiejų arba vienos ginčo šalies advokatai, teisėjai retai kontroliavo, kaip ginčo šalys suprato jų teises. Tačiau šiuo požiūriu teisėjų elgesys byloje, kuriose dalyvavo vienos ginčo šalies advokatas ir abiejų ginčo šalių advokatai, nesiskyrė. Šie rezultatai iš dalies atitinka CPK nustatytus reikalavimus – tai, kad ginčo šalims jų teisės ir pareigos gali būti neiškinamos, jei posėdyje dalyvauja jų atstovai, reiškia, kad tokiu atveju nebūtina kontroliuoti ir jų teisių supratimo. Kita vertus, tais atvejais, kai byloje nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas, teisėjų elgesio atitiktis teisių supratimo kontrolės reikalavimui yra gana prasta – nesiekia nei 50 procentų. Be to, matyti, kad itin nepalankioje padėtyje atsiduria ginčo šalis, kuri neturi atstovo, kai kita šalis jį turi: neturinčios advokato ginčo šalies teisių supratimo kontrolė vykdoma taip pat kaip ir ją turinčios. Tikėtina, kad byloje dalyvaujant vienos ginčo šalies atstovui, teisėjas susidaro klaidingą įspūdį apie advokato neturinčios ginčo šalies teisių supratimą.

Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams procesiniame įstatyme reglamentuotomis situacijomis taip pat priklauso nuo advokatų dalyvavimo teismo posėdyje. Geriausiai teisėjų elgesys atitinka minėtus reikalavimus byloje, kuriose dalyvauja abiejų ginčo šalių atstovai, prasčiausiai – kai nedalyvauja nė vienos ginčo šalies atstovas. Nors teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams teisiškai reglamentuotomis situacijomis neturėtų skirtis priklausomai nuo advokatų dalyvavimo teismo posėdyje, teisėjas nepakankamai pasirūpina ginčo šalimis, neturinčiomis advokato. Atsižvelgiant į tai, kad nagrinėjamos teisiškai reglamentuotos situacijos atspindi galimybes pareikšti savo nuomonę ir informavimo reikalavimus kartu, galima manyti, jog teisėjui paprasčiau bendrauti su teisinį išsilavinimą turinčiu advokatu nei ginčo šalimi, kuri jo neturi. Tikėtina, kad pastaroji nežino, kaip tinkamai dalyvauti teismo procese.

Tačiau 9 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad visose byloje, nepriklausomai nuo ginčo šalių atstovų dalyvavimo, teisėjų elgesio atitiktis etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir informavimo reikalavimams labai nesiskyrė.

Teisių ir pareigų išaiškinimas ginčo šalims. Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka teisėjas privalo išaiškinti dalyvaujantiems byloje jų teises ir pareigas, „išskyrus atvejus, jeigu šalys ar tretieji asmenys bylą veda ne patys, o per advokatą“ (CPK 243 str.). Todėl palyginome, ar teisėjai dažniau išaiškino teises ir pareigas tada, kai abi šalys atstovavo savo interesams savarankiškai, palyginti su tomis bylomis, kuriose buvo bent vienos arba abiejų ginčo šalių atstovas (taikytas chi kvadratu homogeniškumo kriterijus³⁷; žr. 10 lentelę).

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, teisės ir pareigos visoms ginčo šalims buvo išaiškintos 25 proc. bylų, kai jose dalyvavo abiejų ginčo šalių atstovai, 44,6 proc. bylų, kai dalyvavo tik vienos ginčo šalies atstovas, ir 68,2 proc. bylų, kai nebuvo nė vienos ginčo šalies atstovo (šie skirtumai statistiškai reikšmingi). Taigi teisės ir pareigos visoms ginčo šalims buvo išaiškintos dažniausiai tada, kai jos byloje dalyvavo be advokatų (tačiau to nepakanka, nes tai buvo padaryta tik šiek tiek daugiau kaip dviem trečdaliais atvejų). Būtent tie asmenys, kurie dalyvauja byloje be advokatų, dažnai yra mažiausiai teisiškai informuoti, tad jiems susipažindinti su turimomis teisėmis ir pareigomis yra ypač aktualu. Gauti rezultatai rodo, kad 31,8 proc. bylų, kuriose nedalyvavo advokatai, teisės ir pareigos ginčo šalims

³⁶ Apie *Post hoc* kriterijus: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. <...>, p. 92.

³⁷ Apie homogeniškumo tikrinimą: ČEKANAČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. <...>, 2000, p. 207–210.

10 lentelė. Teisių ir pareigų išaiškinimas bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių advokatai, vienos ginčo šalies advokatas ir nedalyvavo nė vienos ginčo šalies advokatas

Teisėjo elgesys	Advokatų dalyvavimas nagrinėjant bylą			
	Abiejų ginčo šalių (n = 91)	Vienos ginčo šalies (n = 66)	Nedalyvavo (n = 22)	
Išaiškino kiekvienai ginčo šaliai atskirai arba visiems bendrai	20 (25,0)	29 (44,6)	15 (68,2)	$\chi^2 = 15,395$, df = 2, p < 0,001
Neišaiškino arba išaiškino tik vienai ginčo šaliai	60 (75,0)	36 (55,4)	7 (31,8)	
Iš viso*	80 (100 proc.)	65 (100 proc.)	22 (100 proc.)	

Pastaba: χ^2 – chi kvadrato statistika, df – laisvės laipsniai, p – reikšmingumo lygmuo. Tik 167 bylose galėjome įvertinti atstovų dalyvavimą teismo posėdyje bei teisių ir pareigų išaiškinimą. Likusiose bylose neturėjome galimybės to padaryti dėl garso įrašų kokybės, gautų garso įrašų trūkumo (pvz., gavome bylą, kuriose garso įrašai pradėti daryti ne nuo pirmojo bylos posėdžio).

buvo visai neišaiškintos arba išaiškintos tik vienai iš jų, nepaisant aiškių įstatymo nurodymų teisės ir pareigas išaiškinti visiems dalyvaujantiems byloje asmenims (CPK 243 str.).

Teisėjų lytis. **Atliktas teisėjų vyrų ir moterų elgesio atitikties etiškumo, nešališkumo ir galimybės pareikšti savo nuomonę reikalavimams įverčių vidurkių palyginimas (taikytas Mann-Whitney kriterijus ir Student t-testas) pateiktas 11 lentelėje.**

11 lentelė. Teisėjų vyrų ir moterų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams įverčiai

	Vyrai (n = 17)	Moterys (n = 89)			
	M (SD), vidurkiniai rangai		U	Z	p
Etiškumas	86, 74 (16,29), 62,71	79,72 (19,24), 51,74	600,0	-1,383	0,167
Nešališkumas	98,17 (5,15), 72,09	80,67 (24,66), 49,31	423,5	-3,114	0,002
Galimybė pareikšti nuomonę	65,07 (26,78), 44,56	75,80 (17,56), 55,21	604,5	-1,310	0,190
Nereglamentuotos situacijos	83,02 (13,59), 55,44	78,62 (20,74), 52,53	706,5	-0,363	0,717
			t	df	p
Informavimas	70,00 (23,71)	67,44 (16,53)	0,541	104	0,590
Reglamentuotos situacijos	77,99 (14,98)	69,18 (15,69)	2,136	104	0,035

Pastaba: U – U testo statistika, Z – Z testo statistika, p – reikšmingumo lygmuo, t – t testo statistika, df – laisvės laipsniai, statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai pajuodinti.

Gauti duomenys rodo, kad teisėjų vyrų ir teisėjų moterų elgesio atitikties nešališkumo reikalavimui reikšmingai skiriasi: vyrai, palyginti su moterimis, elgiasi nešališkiau (p < 0,05). Galima matyti, kad vyrų nešališkumo rodiklio vidurkis yra beveik 100 proc., o moterų – 80 proc. Be to, įstatymo reglamentuotomis situacijomis vyrų teisėjų elgesys, palyginti su moterų, taip pat statistiškai reikšmingai labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (p < 0,05). Tačiau kartu reikia atsižvelgti į tai, kad mūsų analizuotas civilines bylas nagrinėjusių vyrų teisėjų buvo daugiau kaip 5 kartus mažiau nei moterų, todėl, atliekant tolesnius tyrimus, reikėtų suvienodinti skirtingų lyčių teisėjų santykį.

Teisėjų amžius ir darbo stažas. Toliau nagrinėtos teisėjų amžiaus, darbo stažo ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos (naudoti Pearson ir Spearman koreliacijos koefi-

cientai³⁸, žr. 12 lentelę). Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad nei teisėjų amžius, nei darbo stažas nėra reikšmingai susijęs su jų elgesio atitiktimi kuriam nors iš procedūrinio teisingumo reikalavimų.

12 lentelė. Teisėjų amžiaus, stažo ir jų elgesio atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos

	Teisėjų amžius		Teisėjų stažas	
	rs	p	rs	p
Etiškumas	0,080	0,421	0,104	0,308
Nešališkumas	-0,031	0,758	0,008	0,938
Galimybė pareikšti nuomonę	0,155	0,121	0,114	0,264
Neregamentuotos situacijos	-0,062	0,537	-0,075	0,467
	r	p	r	p
Informavimas	-0,152	0,127	-0,082	0,424
Reglamentuotos situacijos	-0,179	0,071	-0,085	0,404

Pastaba: rs – Spearman koreliacijos koeficientas, r – Pearson koreliacijos koeficientas, p – statistinio reikšmingumo lygmuo.

Priešingai nei Beier ir bendraautorių (2014) tyrime, mūsų gauti duomenys rodo, kad teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nėra susijusi su jų amžiumi (ir kartu – su jų darbo teisėju stažu). Galima manyti, kad tokius rezultatus gavome dėl to, kad Beier ir bendraautorių (2014) tyrime aptiktos neformalių teisėjų elgesio aspektų ir jų amžiaus sąsajos, o mūsų tyrime buvo nagrinėti daug formalesni teisėjų elgesio aspektai.

Teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams sąsajos. **Patikrinta, kaip teisėjų elgesio atitiktis vienam procedūrinio teisingumo reikalavimui yra susijusi su atitiktimi kitiems reikalavimams (taikytas Spearman koreliacijos koeficientas, žr. 13 lentelę).**

13 lentelė. Teisėjų elgesio atitikties skirtingiems procedūrinio teisingumo reikalavimams koreliacijų koeficientai

	Etiškumas	Nešališkumas	Galimybė išreikšti nuomonę	Informavimas
Nešališkumas	0,260**	-	-	-
Galimybė pareikšti nuomonę	-0,064	-0,170	-	-
Informavimas	-0,059	-0,119	0,290**	-
Teisių supratimo kontrolė	-0,052	-0,023	0,091	0,157

Pastaba: pateikiami Spearman koreliacijos koeficientai (rs), ** – $p < 0,01$.

Pateikti rezultatai rodo, kad teisėjų elgesio atitiktis etiškumo reikalavimui reikšmingai susijusi su atitiktimi nešališkumo reikalavimui: kuo teisėjas elgiasi etiškiau, tuo jis elgiasi ir nešališkiau ir, atvirkščiai. Šie rezultatai atitinka procedūrinio teisingumo santykių teorijų prielaidas, dažnai taikomas aiškinant teisinius ginčus. Kitaip tariant, asmens, priimančio sprendimą, elgesio ypatumai – jo elgesio etiškumas ir nešališkumas – vadinami santykių (angl. *relational*) procedūrinio teisingumo veiksniais, kurie yra susiję, nes rodo asmens, priimančio sprendimą, ir kito individo sąveikos pobūdį³⁹.

Be to, nustatyta, kad teisėjų elgesio atitiktis galimybės pareikšti savo nuomonę ir informavimo rei-

³⁸ Apie koreliacijos koeficientus žr.: ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 21–23.

³⁹ BLADER, S. L.; TYLER, T. R. Relational model <...>, p. 354–357; TYLER, T. R.; LIND, E. A. A relational model <...>, p. 141.

kalavimams taip pat reikšmingai susiję. Galima manyti, kad ši sąsaja atsiranda dėl to, kad daugelis tiek informavimo, tiek galimybės pareikšti savo nuomonę reikalavimus atspindinčių kriterinių situacijų yra pakankamai aiškiai reglamentuotos procesinio įstatymo.

Išvados

1. Tam tikrais atvejais yra nemažų esamo ir siektino (atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo reikalavimus) teisėjų elgesio skirtumų: nors vidutinė teisėjų elgesio atitiktis etiškumo, nešališkumo, galimybės pareikšti nuomonę ir informavimo reikalavimams viršijo 70 proc., teisių supratimo kontrolės reikalavimo atveju ji nesiekė 50 proc.
2. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai yra suformuluoti procesiniame įstatyme: teisėjų elgesys labiau atitinka reikalavimus įstatymo reglamentuotomis situacijomis, palyginti su nereglamentuotomis.
3. Bylų, kurias nagrinėjo teisėjai, pobūdis susijęs su jų elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams įstatymo reglamentuotomis situacijomis: teisėjų elgesys prasčiau atitinka šiuos reikalavimus bylose, kylančiose iš šeimos teisinių santykių, palyginti su bylomis, susijusiomis su prievolių teise.
4. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams susijusi su ginčo šalių advokatų dalyvavimu teismo posėdyje: įstatymo reglamentuotomis situacijomis teisėjų elgesys geriausiai atitiko šiuos reikalavimus tose bylose, kuriose dalyvavo abiejų ginčo šalių atstovai, o prasčiausiai – bylose, kuriose nedalyvavo nė vienos ginčo šalies atstovas.
5. Teisėjų lytis susijusi su jų elgesio atitiktimi procedūrinio teisingumo reikalavimams: teisėjų vyrų elgesys, palyginti su moterų, labiau atitinka nešališkumo reikalavimą, be to, vyrų elgesys, palyginti su moterų, labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus įstatymo reglamentuotomis situacijomis.
6. Teisėjų elgesio atitiktis nešališkumo reikalavimui susijusi su jų elgesio atitiktimi etiškumo reikalavimui: kuo didesnė atitiktis nešališkumo reikalavimui, tuo didesnė atitiktis ir etiškumo reikalavimui (ir, atvirkščiai).
7. Teisėjų elgesio atitiktis galimybės pareikšti savo nuomonę reikalavimui susijusi su jų elgesio atitiktimi informavimo reikalavimui: kuo didesnė atitiktis galimybės pareikšti savo nuomonę reikalavimui, tuo didesnė atitiktis ir informavimo reikalavimui (ir, atvirkščiai).
8. Teisėjų elgesio atitiktis procedūrinio teisingumo reikalavimams nebuvo susijusi su jų amžiumi ir darbo teisėju stažu.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 36-1340.

Specialioji literatūra

2. ANASTASI, A. Psychological testing: Basic concepts and common misconceptions. In A. M. Rogers & C. J. Scheirer (Eds.) *The G. Stanley Hall Lecture Series*, Vol. 5 (p. 87–120). Washington, DC, US: American Psychological Association, 1985.
3. BEIER, S., et al. Influence of judges behaviors on perceived procedural justice. *Journal of Applied Social Psychology*, 2014, Vol. 44, p. 46–59.
4. BENESH, S. C. Understanding public confidence in American courts. *The Journal of Politics*, 2006, Vol. 68, p. 697–707.

5. BLADER, S. L.; TYLER, T. R. Relational model of procedural justice. In R. S. Cropanzano, M. L. Ambrose (Eds.) *The Oxford Handbook of Justice in Workplace* (p. 351–370). New York: Oxford University Press, 2015.
6. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: I dalis*. Vilnius: TEV, 2000.
7. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Statistika ir jos taikymai: II dalis*. Vilnius: TEV, 2002.
8. ČEKANAVIČIUS, V.; MURAUSKAS, G. *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
9. GARSON, G. D. *Testing statistical assumptions*. Asheboro: Statistical Publishing Associates, 2012.
10. JACKSON, J., *et al.* Trust in justice: Topline results from round 5 of the European Social Survey. European Social Survey, 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 7 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf>.
11. JUSTICKIS, V.; VALICKAS, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
12. LEVENTHAL, G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research* (p. 27–55). New York: Plenum, 1980.
13. LIND, A. E.; TYLER, T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum, 1988.
14. MEARES, T. L.; TYLER, T. R. Justice Sotomayor and the Jurisprudence of Procedural Justice. *Faculty Scholarship Series*. Paper 4990. <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/4990>.
15. OHBUCHI, K.-I., *et al.* Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan. *Law & Society Review*, 2005, Vol. 39 (4), p. 875–892.
16. RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
17. ROTTMAN, D. B. *Trust and confidence in the California Courts: A Survey of the Public and Attorneys*. National Center for State Courts, 2005. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.courts.ca.gov/documents/4_37pubtrust1.pdf>.
18. ROTTMAN, D. B.; TYLER, T. R. Thinking about judges and judicial performance: Perspective of the public and court users. *Oñati Socio-legal Series*, 2014, 4 (5), p. 1046–1070.
19. SPROTT, J. B.; GREENE, C. Trust and confidence in the courts: Does the quality of treatment young offenders receive affect their views of the courts? *Crime & Delinquency*, 2010, Vol. 56 (2), p. 269–289.
20. SUNSHINE, J.; TYLER, T. R. The Role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing. *Law & Society Review*, 2003, Vol. 37 (3), p. 513–548.
21. THIBAUT, J.; WALKER, L. A Theory of Procedure. *California Law Review*, 1978, Vol. 66 (3), p. 541–566.
22. THIBAUT, J.; WALKER, L. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum Associates, 1975.
23. TYLER, T. R. The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience. *Law & Society Review*, 1984, Vol. 18 (1), p. 51–74.
24. TYLER, T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law & Society Review*, 1988, Vol. 22 (1), p. 103–136.
25. TYLER, T. R. *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press, 1990.
26. TYLER, T. R. Procedural Fairness and Compliance with the Law. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 1997, Vol. 133 (2/2), p. 219–240.
27. TYLER, T. R. Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 2000, Vol. 35 (2), p. 117–125.
28. TYLER, T. R. Enhancing police legitimacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2004, Vol. 593 (1), p. 84–99.
29. TYLER, T. R. Procedural justice and the courts. *Court Review*, 2007b, Vol. 44 (1/2), p. 26–31.
30. TYLER, T. R. Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology*, 2006, Vol. 57, p. 375–400.
31. TYLER, T. R. Does the American public accept the rule of law? The findings of psychological research on deference to authority. *DePaul Law Review*, 2007a, Vol. 56, p. 661–694.

32. TYLER, T. R. *Psychology and the design of legal institutions*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2007.
33. TYLER, T. R. *Why people cooperate*. Princeton: Princeton University Press, 2011.
34. TYLER, T. R. Trust in Law. Paper presented at the 16th Biennial Meeting of the International Society for Justice Research (ISJR). Canterbury, England, 2016.
35. TYLER, T. R.; FAGAN, J. Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crimes in their communities? *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2008, Vol. 6, p. 231–275.
36. TYLER, T. R.; HUO, Y. J. *Trust in the Law: encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002.
37. TYLER, T. R.; JACKSON, J. Popular legitimacy and the exercise of legal authority motivating compliance cooperation and engagement. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2014, Vol. 20 (1), p. 78–95.
38. TYLER, T. R.; JOST, J. T. Psychology and the Law: Reconciling normative and descriptive accounts of social justice and system legitimacy. In A. W. Kruglanski, E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (2nd ed., p. 807–825). New York: Guilford Press, 2007.
39. TYLER, T. R.; LIND, E. A. A relational model of authority in groups. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, p. 115–192). New York: Academic Press, 1992.
40. TYLER, T. R.; WAKSLAK, C. J. Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority. *Criminology*, 2004, Vol. 42 (2), p. 253–281.
41. VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

Kita medžiaga

42. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teiseju-etikos-ir-drausmes-komisija/apie-komisija/182>>.
43. Teismų veiklos apžvalga (2015 m.). Nacionalinė teismų administracija [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2016/04/teismu_ataskaita_2015_su-turiniu_sumazinta.pdf>.

JUDICIAL BEHAVIOR CONGRUENCE WITH PROCEDURAL FAIRNESS REQUIREMENTS IN CIVIL CASES

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė
Gintautas Valickas

S u m m a r y

The aim of this study was to evaluate judicial behavior congruence with procedural fairness requirements and its factors in civil cases. Behavior of 106 judges in 181 civil cases was evaluated. An analysis protocol for judicial behavior evaluation was created. 5 procedural fairness requirements were analyzed: ethicality, neutrality, opportunity to express opinion, elucidation, control of comprehension of rights. The results revealed that judicial behavior congruence with procedural fairness requirements is not satisfactory. Following factors of judicial behavior congruence with procedural fairness requirements were established: nature of the case, the participation of representatives of the parties at the hearing, the judge's gender, legal regulation of procedural justice requirements.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 15 d.
Priimta publikuoti 2016 m. spalio 27 d.